

دوره‌های سنتور
ردیف استاد ابوالحسن صبا
راست‌کوک

به کوشش و ویرایش

استاد فرامرز پایور

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری مآهور

تهران ۱۴۰۵

به نام خدا

قبل از آن که توضیحی درباره‌ی علت بازنویسی نت‌های دوره‌های سنتور استاد ابوالحسن صبا بدهم تذکر نکاتی چند را لازم می‌دانم:

۱. استاد ابوالحسن صبا در حدود ۱۲ سال شاگرد مرحوم میرزا عبدالله بوده و تمام دوره‌های آن استاد را سینه به سینه و با کمال دقت روی ساز سه‌تار فرا گرفته است. بدیهی است مدت دوازده سال، زمان کوتاهی نیست که مطالب سرسری آموخته شده باشد. حتا به خاطر دارم که استاد صبا ردیف مرحوم میرزا عبدالله را شخصاً به خط نت درآورده است و کتابی هم که به عنوان دوره‌ی تار و سه‌تار از استاد باقی است (همایون و ماهور) تا حدود زیادی از ردیف‌های مرحوم میرزا عبدالله استنساخ شده است. به هر تقدیر باید اذعان کرد که هیچ شاگردی بیش از استاد صبا از محضر مرحوم میرزا عبدالله تلمذ نکرده است.

۲. استاد صبا سال‌های متمادی همکار (نه شاگرد) استاد حبیب سماع بوده است و اغلب اوقات به اتفاق در برنامه‌های موسیقی -از جمله برنامه‌های موسیقی رادیو ایران- شرکت داشته‌اند. علاوه بر آن که خود استاد صبا نزد علی اکبر شاهی سنتور را به خوبی فرا گرفته بود و به تکنیک نوازندگی سنتور کاملاً آشنایی داشته است، همناوای ایشان با استاد سماعی اطلاعات استاد را در مورد سبک نوازندگی سنتور پربارتر کرده است. به گفته‌ی آقای مهندس قباد ظفر که از شاگردان نزدیک مرحوم استاد سماعی بوده، نقل قول شده است که سماعی همیشه به شاگردان خود توصیه می‌کرد که ابتدا نزد استاد صبا بروند و اصول و مبانی نوازندگی ساز را نزد ایشان فراگیرند و سپس برای تکمیل و اجرای بعضی حالات ردیف به او مراجعه کنند.

ضمناً ناگفته نماند که تمام اشخاصی که کم و بیش نزد حبیب سماعی به فراگیری سنتور پرداخته‌اند،

خود اذعان داشته و دارند که از کلاس حبیب چندان بهره‌ای نگرفته و آخر الامر به مکتب استاد صبا روی آورده و هرآنچه یاد گرفته‌اند از محضر او بوده است. منظور از توضیحات فوق آن است که اولاً دوره‌های استاد صبا که برای سنتور نوشته شده‌اند، بدون شک نشأت گرفته از ردیف‌های مرحوم میرزا عبدالله بوده و حتی در بعضی از دستگاه‌ها (مانند نوا و راست و پنجگاه) مطالب تقریباً عیناً منعکس شده است. ضمناً این دوره‌ها از ابتکارات شخصی استاد نیز بی‌نصیب نمانده و گوشه‌های اضافی که شخصاً مطالعه و به ردیف خود اضافه کرده‌اند (که این خود در مراحل نهایی بازگوکننده‌ی استادی یک هنرمند است - مانند شهابی، دیلمان، امیری، خسرو شیرین و...) در دوره‌های سنتور نیز گنجانده شده‌اند. ثانیاً صحیح‌ترین تکنیک نوازندگی سنتور بنا بر آنچه قبلاً استدلال شد در دوره‌های استاد صبا به چشم می‌خورد که به خوبی شاهد آن هستیم و بهتر از این دوره‌ها هنوز کتاب دیگری در دسترس نیست (در مورد کتاب‌های این جانب که منتشر کرده‌ام توضیحات کافی داده شده است).

۳. استاد تا آن اندازه که پای‌بند صحیح نواختن و اجرای خوب دستگاه‌ها و آوازهای موسیقی ایرانی بودند، چندان توجهی به ذکر اسامی گوشه‌ها و تیکه‌ها نداشتند؛ چنان‌که اغلب گوشه‌ها را گاه به‌طور خلاصه در دوره‌های خود گنجانده‌اند، بدون آن‌که ذکر نامی از آن‌ها شده باشد و در یکی دو مورد هم حتا اسامی جا به جا شده‌اند. به عنوان مثال شاه‌ختایی که در سه‌گاه قید شده، همان خُدی است و پهلوی نیز در حقیقت رَجَز است. به این دلیل من سعی کردم که اسامی گوشه‌های نوشته شده در این دوره‌ها را پیدا و در جای خود اضافه نمایم تا نوازندگانی که در آینده برای تکمیل معلومات خود در فراگیری ردیف موسیقی به کتاب‌های دیگر مراجعه می‌کنند از این گوشه‌ها چندان بی‌اطلاع نمانند.

نکته‌ی دیگری که در این جا قابل ذکر است، آن است که تمام کسانی که مثل من حضوراً از مکتب استاد صبا درس سنتور گرفته‌اند، شاهد و ناظر بوده‌اند که استاد با چه زحمت و مشقت و در عین حال با چه حرارت و علاقه‌ای مطالب را شخصاً در حضور شاگرد با سنتور می‌نواختند و در همان سر کلاس، آن‌ها را برای شاگردان به خط نت می‌نوشتند. ناگفته نماند که در آن زمان (سال‌های ۳۵-۱۳۲۵) چاپ کتاب موسیقی هنوز آن قدرها متداول و معمول نبود و به خصوص در نوازندگی سنتور، کم‌تر کسی به خط نت آشنایی داشت و اگر هم اشخاصی در این زمینه کار می‌کردند، خط نت را قبلاً روی سازهای دیگر مانند ویولن و پیانو آموخته بودند. در واقع باید گفت که این دوره‌ها، اولین نت‌هایی هستند که برای ساز سنتور نوشته شده‌اند. با توجه به این‌که این نت‌ها در سر کلاس درس و با وقت کم نوشته شده و بعدها هم پس از فوت استاد، از دست‌نویس خودشان بدون هیچ تغییری نت‌نویسی و چاپ و منتشر شده‌اند، بدیهی است که گاه از لحاظ نت‌نویسی دارای نواقصی هستند که در آن زمان آندرها به چشم نمی‌آمده‌اند. اکنون که فراگیری سنتور از روی نت، فراگیر شده و پیشرفت‌های زیادی در زمینه‌ی نوشتن آثار موسیقی ایرانی مخصوصاً در مورد ردیف‌های موسیقی ایرانی حاصل شده است، این نواقص و نارسایی‌های نت‌نویسی بیش‌تر به چشم می‌خورند. با توجه به این‌که کتاب‌های سنتور استاد در دورترین نقاط کشور و نیز در آسیا و اروپا و امریکا به دست هنردوستان و علاقه‌مندان به این ساز رسیده و همه مشتاقند که با دقت و صحت این مطالب را فراگیرند و متأسفانه به علت عدم دسترسی به یک معلم خوب، در کارشان وقفه ایجاد می‌شود؛ به این فکر افتادم که این کتاب‌ها را تا آن‌جا که به اصل

محتوای آن‌ها لطمه وارد نشود، نت‌نگاری دقیق‌تری بنمایم. اکنون که این مجموعه -یادگار نفیس و ذی‌قیمت- استاد -منتشر می‌شود لازم می‌دانم که به روح آن استاد عظیم‌الشان که در زمانی که هیچ‌کس به فکر جمع‌آوری و تدوین موسیقی اصیل ما برای ساز سنتور نبود، با حرارت و دقت و پشتکار و جدیتی وصف‌ناپذیر اقدام به چنین کار پرارزشی نمودند، درود بفرستم. ضمناً از کسانی که در این زمینه به من کمک کردند، مخصوصاً از شاگرد عزیزم آقای پژمان آذرمینا برای بازنویسی نت‌ها و آقای مجتبی فاطمیان برای خوشنویسی نت‌ها و آقای سعید ثابت و نیما گوران برای کنترل آن‌ها تشکر می‌نمایم و از مؤسسه‌ی فرهنگی -هنری ماهور برای چاپ و نشر آن ممنونم.

فرامرز پایور

۱۳۷۸

توضیحات

۱. برای این که کوک سنتور برای اجرای دستگاه شور، هم کوک آوازهای متعلق به آن شود (یعنی «ر» سفید بکار و «ر» زرد کرن باشد) نت های این دستگاه به وسیله علامت 8.... مشخص شده است و به این طریق دستگاه شور را در همان کوک متعلقات آن، یعنی آوازهای ابوعطا، ترک افشاری و دشتی می توان اجرا نمود. به همین جهت نت نویسی آن نیز در بعضی موارد با آن چه در نوار اجرا شده اختلاف پیدا کرده اند که در پرانتز گذاشته شده اند. چنان چه نوازندگان مایل باشند که این دستگاه را در همان کوک قبلی (یعنی «ر» سفید کرن و «ر» زرد بکار) اجرا نمایند کافی است که از این علامت ها چشم پوشی کنند (در بعضی سطور که علامت 8 و نقطه چین باید تا آخر سطر ادامه داشته باشد، فقط به ادامه ی اول سطر اکتفا شده است تا متن، شلوغ و ناخوانا نشود).

۲. چون قرار بر این است که هنرجویان سنتور قبل از شروع به تمرین کتاب های استاد صبا، کتاب های دستور سنتور و دوره ی ابتدایی برای سنتور را فرا گیرند و کلیات قواعد نت نویسی سنتور نیز در آن کتاب های شرح داده شده و تمرین های کافی منظور شده است، لذا از ذکر توضیحات اضافی در این کتاب صرف نظر می شود.

۳. سعی شده است که نت های اصلاح شده حتی المقدور با آن چه که در نوار اجرا شده، مطابقت داشته باشند.

۴. اگر در بعضی موارد نادر، نت ها با اجرای نوار کاست منتشر شده از طرف شرکت چهار باغ (اجرای آقای سعید ثابت) مطابقت ندارند، علت آن است که پاره ای از اصلاحات بعد از اجرای نوار به عمل آمده است.

۵. در مورد دستگاه همایون، برای آن که کوک آن (می خرق اول سفید) با آواز بیات اصفهان یکی باشد، در نت نویسی همان می کرن در نظر گرفته شده و استفاده از می بکار فقط به سیم های زرد خرق اول اختصاص داده شده است؛ ولی در نوار به همان سبک قدیم تمام می ها بکار کوک شده اند. به همین علت بین نت ها و اجرا (به خصوص در درآمد همایون) اختلاف هایی ایجاد شده است.

۶. چون پرده های «گوشه» باعشیران و مجلسی و نهت یکی هستند، در این کتاب دنبال هم نوشته شده اند.

۷. کرشمه هایی که در پرانتز نوشته شده اند در حقیقت وزن کرشمه را دارند، ولی کرشمه ی واقعی نیستند.

۸. قطعه ی ضربی سه گاه (صفحه ی ۲۷) در اصل نت ها و همچنین در نوار اجرا شده، بدون برگشت است.

۹. خطوط اتصالی که در خلاف جهت کشش با ضرب نت ها نوشته شده اند، برای تعیین بخش های شعری هستند و نباید ریز داده شوند (مثلاً). برای مثال به آخر سطر صفحه ی ۷۲ توجه کنید. خط اتصال بالای حامل برای تعیین بخش شعر و خط اتصال زیر حامل برای اتصال نت ها و تعیین اجرای ریز است.

۱۰. مَبَرَق در نوار به دو صورت اجرا شده که یکی با کتاب مطابقت دارد و دومی در ردیف های دیگر شنیده شده است.

دستگاه سه‌گاه

دستگاه شور

۱. چهارمضرب سه‌گاه..... ۱۷	۱. چهارمضرب شور..... ۳۱
۲. آواز سه‌گاه (درآمد اول)..... ۱۸	۲. درآمد خارا..... ۳۳
۳. پیش‌زنگوله..... ۱۸	۳. درآمد اول شور..... ۳۳
۴. درآمد دوم..... ۲۰	۴. درآمد دوم..... ۳۴
۵. نغمه (مقدمه‌ی زایل)..... ۲۰	۵. درآمد سوم..... ۳۴
۶. زایل..... ۲۱	۶. درآمد رهاوی (گوشه‌ی رُهاب)..... ۳۴
۷. سه مضرب زایل..... ۲۱	۷. گرایلی (درآمد گرایلی)..... ۳۵
۸. مقدمه‌ی مویه..... ۲۲	۸. درآمد شهناز (درآمد اوج)..... ۳۵
۹. مویه (آواز مویه)..... ۲۲	۹. ضربی شهناز (دو مضرب)..... ۳۵
۱۰. چهار مضرب مخالف..... ۲۳	۱۰. شهناز..... ۳۶
۱۱. مخالف..... ۲۴	۱۱. قرچه..... ۳۶
۱۲. مغلوب..... ۲۵	۱۲. نغمه (پنجه‌کُردی)..... ۳۷
۱۳. زنگ شتر (نغمه‌ی مغلوب)..... ۲۵	۱۳. رضوی..... ۳۸
۱۴. مثنوی مخالف..... ۲۵	۱۴. حسینی (درآمد)..... ۳۸
۱۵. جفتایی..... ۲۶	۱۵. ضربی حسینی..... ۳۹
۱۶. شاه‌ختایی (هَدی)..... ۲۶	۱۶. مجلس افروز..... ۳۹
۱۷. پهلوی (زَجَز)..... ۲۷	۱۷. مقدمه‌ی بزرگ (ابوآیتام)..... ۳۹
۱۸. ضربی سه‌گاه..... ۲۷	۱۸. دوبیتی..... ۴۱
	۱۹. خارا..... ۴۱

آواز افشاری

۱. آواز افشاری (درآمد اول) ۶۹
۲. چهارمضرب ۶۹
۳. آواز افشاری (درآمد دوم) ۷۰
۴. قرایی - درآمد قرایی ۷۲
۵. رهاوی ۷۲
۶. عراق ۷۳
۷. تخت طاقدیس ۷۴
۸. صدی ۷۴
۹. مثنوی افشاری ۷۵

آواز دشتی

۱. چهارمضرب دشتی ۷۹
۲. آواز دشتی (درآمد اول) ۸۱
۳. حاجیانی ۸۲
۴. عشاق (درآمد اوج) ۸۲
۵. چهارمضرب عشاق ۸۳
۶. عشاق (اوج) ۸۴
۷. چوبانی (دشتستانی) ۸۵
۸. گیلکی ۸۵
۹. غم انگیز ۸۶
۱۰. دشتستانی (چوبانی) ۸۷
۱۱. مثنوی ۸۷
۱۲. دیلمان ۸۷
۱۳. به یاد گذشته ۸۸

دستگاه همایون

۱. چهارمضرب ۹۱
۲. آواز همایون (درآمد اول) ۹۲

۲۰. قجر ۴۱
۲۱. فرود شور ۴۲

آواز بیات ترک

۱. چهارمضرب ۴۵
۲. آواز (درآمد اول) ۴۶
۳. چهارمضرب داد ۴۷
۴. جامه دران ۴۸
۵. شکسته ۴۹
۶. چهارمضرب شکسته ۴۹
۷. روح الارواح (درآمد) ۵۰
۸. دوگاه ۵۱
۹. شهابی (امیری) ۵۱
۱۰. قطار ۵۲
۱۱. مثنوی ۵۳

آواز ابوعطا

۱. چهارمضرب ابوعطا ۵۷
۲. آواز ابوعطا (درآمد اول) ۵۸
۳. سیخی ۶۰
۴. سه مضرب ۶۰
۵. فرود ضربی ۶۱
۶. حجاز ۶۱
۷. چهارمضرب ۶۳
۸. گبری (گوری) ۶۴
۹. مثنوی گبری ۶۵
۱۰. خسرو شیرین ۶۵
۱۱. چهارباغ ۶۶

۳. درآمد دوم.....	۹۲	۴. زایل.....	۱۲۱
۴. چکاوک (درآمد اول).....	۹۳	۵. حصار.....	۱۲۱
۵. بیداد.....	۹۴	۶. زنگوله (در حصار).....	۱۲۲
۶. ضربی عشاق.....	۹۵	۷. چهارمضرب حصار.....	۱۲۲
۷. فرود به همایون.....	۹۵	۸. مخالف.....	۱۲۳
۸. طرز (گوشه‌ی طرز).....	۹۶	۹. مغلوب.....	۱۲۴
۹. لیلی و مجنون.....	۹۶	۱۰. زنگ شتر (نغمه‌ی مغلوب).....	۱۲۴
۱۰. بختیاری.....	۹۶	۱۱. منصوری.....	۱۲۵
۱۱. شوشتری.....	۹۷	۱۲. ضربی خاتمه.....	۱۲۶
۱۲. ضربی شوشتری.....	۹۷		

دستگاه ماهور

۱. درآمد اول.....	۱۲۹	۲. چهارمضرب.....	۱۲۹
۳. درآمد دوم.....	۱۳۱		
۴. گشایش.....	۱۳۱		

آواز بیات اصفهان

۱. چهارمضرب اصفهان.....	۱۰۳	۵. ضربی گشایش.....	۱۳۲
۲. آواز اصفهان.....	۱۰۶	۶. خوارزمی، مجلس افروز.....	۱۳۲
۳. جامه‌دران.....	۱۰۷	۷. آذربایجانی (مقدمه).....	۱۳۳
۴. بیات راجع.....	۱۰۷	۸. طوسی (داد).....	۱۳۴
۵. عشاق (اوج).....	۱۰۸	۹. فیلی.....	۱۳۵
۶. اوج و حسیض.....	۱۰۹	۱۰. زیرافکن (زیرافکند).....	۱۳۶
۷. ضربی عشاق.....	۱۰۹	۱۱. میرزایی.....	۱۳۶
۸. سوز و گداز.....	۱۰۹	۱۲. حصار، ابول، ماهور صغیر.....	۱۳۶
۹. مثنوی.....	۱۱۰	۱۳. زیرافکن.....	۱۳۷
		۱۴. میرزایی.....	۱۳۸

دستگاه چهارگاه

۱. چهارمضرب.....	۱۱۷	۱۶. دلکش.....	۱۳۹
۲. درآمد چهارگاه.....	۱۱۸	۱۷. خاوران.....	۱۴۱
۳. پیش زنگوله.....	۱۱۹	۱۸. ضربی خاوران (کردی).....	۱۴۱

